

NÉPRAJZ

A PARASZTKÖZÖSSÉGEK ÖNSZERVEZŐDÉSÉNEK NÉHÁNY FORMÁJA KALOCSA KÖRNYÉKÉN

BÁRTH JÁNOS

BEVEZETŐ

A parasztközösségek önszerveződésének formáival keveset foglalkozott a magyar társadalomnéprajzi kutatás. A közbirtokosságok, a szomszédsági és termelési társulások, a sokféle feladatot ellátó „gazdaságok” kutatásának kevés nyoma akad a magyar néprajzi irodalomban.¹

Érdeklődésemet már pályakezdő etnográfus koromban, az 1960-as évek második felében felkeltették a „gazdaságok”, amelyeknek említésével, emlékeivel Kalocsa környéki levéltári és néprajzi kutatásaim során lépten-nyomon találkoztam. 1968-ban és 1969-ben többször végeztem néprajzi kutatást Homokmégyen, Szakmáron, Ludas szálláson és Uszódon a „gazdaságok” témakörében. Jegyzeteimet az 1971-ben megszervezett kalocsai Viski Károly Múzeum adattárában helyeztem el.² 1968–69-ben kiváló adatközlőkre leltem. Közülük is kiemelkedett tudásával a Ludas szállási Tóth Lajos és a homokmégyi Markó Gergely.³ Mindketten elköltöztek már az élők sorából. Türelmes és alapos magyarázataikat ezúton is köszönöm.

Többször kísérletet tettem arra, hogy a XX. század közepén megszűnt „gazdaságok” iratait megszerzezzem. Törekvésemet néhány esetben siker koronázta. Múzeumba került az ún. Ordasmaloméri Gazdaság pusztagazdájának 1934-től 1940-ig

¹ Szendrey Ákos 1929 - Bodgál Ferenc 1962 - Földes László 1962 - Varga Gyula 1976 - Bárh János 1968 - Érinti a témát: Balogh István 1958 - Csiba Lajos 1958 - Csizmadia Andor 1977.

² Viski Károly Múzeum (rövidítése: VKM), Adattár: 5-72. (1968. évi gyűjtés Ludas szálláson) - U. ott 11-72. (1969. évi gyűjtés Homokmégyen).

³ Tóth Lajos 1968-ban 77 éves volt, tehát 1891-ben született. Markó Gergely 1969-ben 72 éves volt, tehát 1897-ben született. Mindketten tisztséget viseltek falujuk „gazdaságában”. Az ő elbeszéléseik képezik mostani tanulmányom leíró részeinek alapját.

használt pénztárkönyve és néhány irata.⁴ Ugyancsak a kalocsai múzeumban van a negyven „kisházás” legelő zsellérgazdaságának pénztári naplója a gazdaság tagjainak névsoraival.⁵

1975-ben a kalocsai szállásokról szóló könyvemben röviden, szinte csak utalás-szerűen megemlékeztem a szállási gazdaságokról.⁶ Az ott ígért részletes feldolgozás mindezideig elmaradt. Most sem valósul meg. Jelen tanulmányomban csak adatköz-lésszerűen, leíró jelleggel, négy szállási „gazdaság” működésének bemutatását végzem el.

A kalocsai szállások területén különösen gazdag hagyománya alakult ki a parasztközösségek öngazgatásának, a szomszédsági csoportok önszerveződésének. A szállásnak nevezett gazdasági telephely-csoportok másfél évszázadon át tartozéktelepü-lésként éltek életüket. Lassan, fokozatosan váltak városi portáktól független állandó lakóhelyekké. Falusiasodásuk szervezeti és építészeti értelemben a XIX. század végén gyorsult fel. A folyamat fontos állomását jelentette 1898. január 1-je, amikor a szál-lások két önálló községre szerveződve elszakadtak Kalocsától.

1898 előtt a szállási lakos, ha már tartósan szálláson élt is, kalocsai polgárnak számított. A kalocsai városháza azonban messze volt. A 20–30–50–100 gazdát össze-fogó szállási szomszédsági közösségnek viszont sűrűn akadtak elintézendő ügyei, meg-szervezendő feladatai. A határ nyomásos művelése, az állatok közös legeltetése, a csősztartás, a kovácstartás, az utak és a kutak javítása, a pásztorházak fenntartása olyan közösségi feladatoknak számítottak, amelyeket a szállási parasztközösség spontán alakulású szervezete, a „gazdaság”, illetve annak választott vezetője, a *pusztagazda* oldott meg. A szállási „gazdaság” tehát kitöltötte a hivatalos városi közigazgatás távolságából adódó igazgatási űrt.⁷ Ezzel magyarázható, hogy a kalocsai szállások világában a „gazdaságnak” nagyobb szerep jutott a paraszti élet mindennapjaiban, mint a történelmi parasztfalvakban, ahol a paraszti kézben lévő hivatalos községi hatalom és a „gazdaság”, mint szervezet, nem mindig különült el élesen.

A szállások nevével jelzett „gazdaságok”, pl. „Homokmégyi gazdaság”, „Rész-teleki gazdaság” stb. valószínűleg az egy-egy pusztán telket birtokló kalocsai jobbágyok birtokszomszédsági közösségeinek önszerveződéseiként jöttek létre a XVIII. században. Később a XIX. század második felében ezek a szervezetek a szállások faluvá formáló-

⁴ VKM. TDGy. 75.1.1. - 75. 1.20.

⁵ VKM. Gyn. sz. 804.

⁶ Bárh János 1975. 135-136.

⁷ Ebből a szempontból 1898 után sem változott a helyzet. Homokmégy és Szakmár, majd Öregcser-tő és Drágszél kivételével a szállások ezután sem lettek községhegyek. A szállások többsége továbbra is nélkülözötte a hivatalos közigazgatás jelenlétét. A szállási közösségek önszerveződésének továbbra is maradt létalapja.

dása során „falusias gazdaságokká”, apró parasztfalvak lakóközösségeinek „gazdaságai-vá” váltak.

A Kalocsa környéki tájon a XX. század első felében is léteztek olyan „gazdaságok”, amelyek egy-egy lakatlan puszta birtokosait vagy bérlőit foglalták szervezetbe. Ezek tulajdonképpen kései megfelelői a falusiasodott XX. századi „szállási gazdaságok” XVIII. századi elődeinek. A pusztabirtokló parasztközösségek „gazdaságaira” jó példa a homokméggyiek (és a halomiak, kiskecskeméggyiek) „foktői gazdasága”, amely a foktőiektől megvásárolt máriaházi és körmei földek új pota⁸ birtokosait fogta össze. Ilyen jellegű „gazdaság” volt a főntebb már emlegetett „Ordasmaloméri gazdaság” is, amely a hajdan ordasiak által birtokolt Malomér puszta jórészt szakmári új birtokosait foglalta közösségbe. Az efféle „gazdaságok” előképeinek azok a pusztabérlő társaságok tekinthetők, amelyeknek írásos említésével gyakran találkozhatunk a XVIII–XIX. századi levéltári iratokban. Szerződéseiket,⁹ illetve azok válogatását más alkalommal és más fórumon kívánom bemutatni.

A „gazdaság” kifejezés mögött a „gazdák együttese”-gondolat húzódik meg. Eszerint a „gazdaság” olyan szervezet, amely magában foglalja egy-egy település, szomszédsgái közösség, vagy valamely szakmai, termelési cél érdekében létrejött agrár-csoportosulás parasztagdáit. Néha nehezen dönthető el, hogy a régi iratokban szereplő „gazdaság” szó közösségi szervezetre vagy úgy általában a „gazdák”-ra vonatkozik-e. Az olyan megfogalmazások, mint pl. „...az egész ottlévő gazdaság javaslása...”, vagy „...most pedig az egész gazdaságnak némely része azt állítja,” stb. azt sejtetik, hogy ezeken a helyeken a „gazdaság” szó „gazdák” értelmű.¹⁰ Az alábbi néhány példából azonban nyilvánvaló, hogy az idézett szövegekben előforduló „gazdaság” szó, parasztközösségi szervezetre vonatkozik.

„Csóti János beadván panaszát abban, hogy a Szántó földgyébül, amelyet ő tüssökbül írtott, azon okbul, hogy az halomi kaszálóbul törte volna föl, ugyan a halomi Gazdaság egy darabot alkompolt, amelyet ő magának vissza adatni kéri... (1802)¹¹

„... Mínek utána Homokméggyi Gazdaság azon panaszkodott volna, hogy az Alsóméggyi Gazdaság az már több rendelések ellen is a Birkákat az ő Határjokon legeltetvén, nékiek nem kevés károkat okoznának...” (1814)¹²

⁸ Bárth János 1973.

⁹ KÉL. II. Kontraktusok. Pusztabérlétek.

¹⁰ Bács-Kiskun m. Levéltár (rövidítése: BL). Kalocsa, Tjkv. 1812-21. 28. p., 39.p.

¹¹ BL. Kalocsa Tjkv. (1796-1811). 173. p.

¹² BL. Kalocsa Tjkv. (1812-21). 82.p.

„Kiss András Kis Csertői Gazdaság Gulyása abbéli panaszát adta a Tanács eleiben, hogy amidőn a Gulyás Gazda ő nékie szegődségiben lévő egyéb ruháztyát a Vásárban az ő jelen létiben meg vette...” (1814)¹³

„Halomi Szőlő hegybéli gazdaság olly helytelen cselekedetnek végbe vitelében tapasztaltatott...” (1812)¹⁴

„... A kalocsai határ földmérési és telekkönyvezési eljárásánál a szállásokra semmi gond sem fordítottatott, sem a város, sem az illető kalocsai plébános által. Így történhetett csak meg, hogy a templom, iskolák és plébánia a temetővel együtt a szakmári gazdaságra lett telekkönyvezve” – A szakmári plébános levele a szakmári temető tulajdonjogával kapcsolatos vitában. (1903)¹⁵

A „gazdaságok” spontán módon, önszerveződéssel, hatalmi beavatkozás nélkül jöttek létre. A mindennapi élet szükségessé tette létezésüket. A hivatalok, a hatóságok számára tulajdonképpen szervezetekként nem léteztek, ámbar vezetőjükkel, a pusztagazdával, mint egy-egy parasztközösség tekintélyes képviselőjével praktikus okokból szükség esetén a hatóságok is felvették a kapcsolatot. Ahogy haladt az idő a XX. század közepe felé, a „gazdaságok” egyre gyakrabban hivatalos szervezet formáját öltötték. Az „Ordasmaloméri Gazdaság” pénztárkönyvének elején 1934-től származó szolgabírói hitelesítést látunk.¹⁶ Ez a tény már sejteni engedi, hogy a XX. század első felében, különösen az 1940-es évek táján a „gazdaságok” egy része belenőtt a hivatalos agrárközösségek: a legeltetési társulatok, hegyközségek, szövetkezetek, „Zöldmező” szövetségek stb.¹⁷ világába. A homokmégyi „belső gazdaság” is hivatalos legeltetési társulattá alakult az 1940-es évek második felében. Így élt néhány esztendeig, végső felszámolásáig. Ez alatt az idő alatt nagyjából ugyanúgy működött, mint korábban. Az élén álló pusztagazdát azonban elnöknek titulálták.

Az 1950-es évek elején beköszöntött a „gazdaságok” és esetleges modernizált utódaik alkonya. A szocialistának nevezett agrárpolitika nem szimpatizált semmiféle társadalmi önszerveződéssel, így a nagymúltú „gazdaságokkal” sem. A kolhoz rendszerű TSz-ek megszervezésével eltűnt a „gazdaságok” létalapja is.

¹³ BL. Kalocsa Tjvk. (1812-21). 94.p.

¹⁴ BL. Kalocsa Tjvk. (1812-21). 30. p.

¹⁵ KÉL. I. Plébániai iratok. Szakmár.

¹⁶ VKM. TDGY. 75. 1.1.

¹⁷ Csizmadia Andor 1977. 40-49.

A „LEGETTETÉSI GAZDASÁG” LUDAS SZÁLLÁSON

Néhány szó a településről

Ludas szállás az ún. kalocsai szállások egyike. 1898. január 1-je óta Szakmár község kötelékébe tartozik. Az egykori kalocsai határ északkeleti részén fekszik, a művelhető földterületek szélén. A szállástól keletre szikes, alig hasznavehető legelők terülnek el.

A település a családi nevet viselő, valószínűleg osztódással növekedett kis szállások csoportjába tartozik. A környezetében hasonló házcsoportok álltak valaha: András szállás, Bolvári szállás, Pécsi szállás, Szalontai szállás. Közülük Bolvári szállás és Szalontai szállás már a kommunista parasztnyúzó politika első szakaszában, az 1950-es években elpusztult. Pécsi szállás és András szállás az 1960-as években néptelenedett el. Helyükön földhalmok jelzik a hajdani házakat. 1968-ban, amikor először végeztem néprajzi kutatást Ludas szálláson, feljegyeztem jegyzetfüzetemben, hogy a környező kis szállások már elpusztultak, bezzeg Ludas szállás még létezik. 1968-ban a két sor rangos gazdaház falusias utcaképet alkotott a közeli Alsóerekre vezető út két oldalán. Sajnos az azóta eltelt két évtizedben Ludas szállás sem kerülhette el a környező kis szállások sorsát. Lakói elköltöztek, házai elpusztultak. A hajdani utca két oldalán lehangoló épületromok árválkodnak. A XIX. század végén nagy társadalmi összefogással épített kápolna is osztozott a hajdanán virágzó falucska sorsában.

Az „osztott paskomtól” a közös legelőig

Ludas szállás határában 1938-tól 1941-ig végeztek tagosítást. Ekkor a gazdáknek „tagokat” osztottak. Előzőleg fertályok szerint tartották nyilván a földet. A fertály szó a jobbágyvilág korának „negyed telkére” emlékeztet. A tagosításkor ügyeltek arra, hogy minden gazdának jusson parcella a jobb minőségű földekből és a rossz, gyöngye földekből is.

A tagosítás befejezésének időpontja, 1941 választóvonal a legeltetés rendjében és vele együtt a „gazdaság” működésében egyaránt. 1941-ben lett ugyanis újra közös a külső legelő. Következésképp ettől az időtől beszélhetünk közös marhalegeltetésről és a „legeltetési gazdaság” aktív működéséről. Ez az állapot az erőszakos TSz-szervezés befejeződéséig, kb. 1961-ig tartott. Amit tehát alább a Ludas szállási legeltetési gazdaság működéséről leírtunk, az jórészt az 1940-es és az 1950-es évek gyakorlatára vonatkozik.

A népi emlékezet, illetve a helyi hagyomány szerint hajdanán is közös volt a külső legelő. Ez valószínűleg az 1870-es, 1880-as évek előtt lehetett. Ekkortájt a közös külső legelőt, a „paskomot” felosztották. A XIX. század végén és a XX. század első négy évtizedében egyéni, családi legeltetés folyt a külső legelő magánparcelláin. Való-

színiileg a régi közös legelő időkben is működött. Ludas szálláson legeltetési gazdaság, de ez olyan régen volt, hogy népi emlékezettel már nem érhető el. Az „osztott paskomos” időkben a gazdaság működése jórészt a belső legelőn végzett közös disznólegeltetés szervezésére korlátozódott. A gazdaság vezetőjét, a „gazdát” ekkortájt „kánaszgazdának” nevezték; 1941 után a gazdaság életében a disznólegeltetés szervezése harmadlagos feladattá degradálódott.

1941 előtt nemcsak a Ludas szállásiaknak volt „osztott paskomja”, hanem Szalontai szállás, Bolvári szállás és Pécsi szállás lakosságának is. Az András szállásiak és az alsóerekiek mindvégig közösen, osztatlanul használták külső legelőjüket. 1941-ben közös lett a Ludas szállási és a Pécsi szállási külső legelő is. Szalontai szállás és Bolvári szállás népe azonban továbbra is kitartott az „osztott paskom” mellett.

Mivel Ludas szállás a hajdani kalocsai határ szántható szállásföldjeinek keleti részén feküdt, nem esett messze az Órjeg-széli külső legelőktől. A Ludas szállási „belterület” és a Ludas szállási külső legelő viszonylag közel feküdt egymáshoz. Csak a belső legelő, valamint az ún. Kókai dűlő és a Mándai réti legelődtől közéjük.

Az „osztott paskom” időszakában a külső legelőből kialakított parcellák nagysága természetesen változott a gazdák vagyoni helyzeté arányában. Hallunk 28 holdas paskomról és 50 holdasról is. Ha a gazda meghalt, gyerekei általában nem osztották el a paskomot, hanem közösen használták azt.

Az „osztott paskomokon” családi alapon szervezték a marhalegeltetést. Nem volt közös pásztor és közös gulya. Minden család a maga paskomján legeltetett. A jószágot gyerekek őrizték. A gazdák legtöbbször a saját gyerekeket küldték ki az állatok mellé. Ha nem volt a feladatra alkalmas gyereke a családban, fogadtak cselédgyereket. Előfordult, hogy testvérek, közeli rokonok közösen fogadtak gulyásgyerekeket. Mivel a testvérek legelőparcellája általában szomszédos volt, a fogadott pásztorgyerek nagyobb területen járathatta a rábízott marhát. Az efféle társulások miatt általában kevesebb gyerek őrzött egyidőben a legelőn, mint ahány ház volt a szálláson. Legtöbbször 7-8 gulyásgyerek legeltette a rábízott marhákat egyidőben a Ludas szállási külső legelőn. A gyerekek unták a magányt és igyekeztek minél több időt együtt tölteni a szomszédos legelőn a pásztorodó gyerekekkel. Főleg a déli órákban hevenyésztek együtt a kutak mellett.

A felosztott külső legelőn a legtöbb gazdának volt kútja a maga paskomján. Előfordult, hogy két szomszéd közösen ásított kutat a két birtok határán. A tagosítás után, amikor újra közös lett a legelő, a gémeskutakat megszüntették, téglabélésüket kiszedték, gödrüket behúzták.

A kiosztott paskomokon egy-egy gulyásgyerek 10-15 marhát őrzött. Szentgyörgy-naptól november közepéig legeltettek. Mivel a külső legelő nem feküdt messze a szállástól, a jószágot minden este hazahajtották, reggel pedig újra kihajtották. November közepétől Szentgyörgy-napig az állatok a szálláson teleltek. Kinn a legelőn nem fejték. A fejest este és reggel a szálláson végezték el.

A legelőkön nem álltak építmények. A gulyásgyerekek a kutaknál ebédeltek. Reggelire tarisznyában vittek ki szalonnát. Ebédet legtöbbször maguk főztek. Katlant vájtak a földbe. Erre tették a főzésre használt gölöncséredényt, a „kotlát”. Néha szalonnát sütöttek, kenyeret pirítottak. Gyakran főztek krumplit, amelyet szalonna mellé ettek.

Néhány gazda a XIX. század végétől felszántotta a külső legelője „java részét”. Sokra nem ment a tulajdonos az efféle szántogatással, mert ezek a földek gyengék voltak. A kukorica nem termett meg rajtuk. A külső legelőkön feltört szántót minden harmadik évben ugarként kellett pihentetni. Ugar után búzát vetettek, majd árpa, zab vagy „zabszéna” következett. A gyengén termő külső szántásoknak a gulyásgyerekek látták kárát. Állandóan vigyázniuk kellett, hogy a jószágok ne menjenek rá a szántott-
vetett területekre.

A belső legelő használata

Ludas szállás belső legelője 12 kat. hold nagyságú volt. Libákat, disznókat legeltettek rajta. A belső legelő mindig közlegelőnek számított. A külső legelő osztott használata idején sem osztották fel.

A libákat gyerekek őrizték. Minden család külön járatta a maga falkáját.

Más szállások gyakorlatához hasonlóan Ludas szálláson is állt a szállás szélén egy közös disznóól. Ebben tartották éjszaka a kijáró disznókat. A hízók a lakóházak telkén lévő ólakban híztak. Este, amikor a kanászyerek behajtott, a disznók hazamentek gazdáik udvarára *kosztolni*. Utána valamelyik családtag visszahajtotta őket *hálásra* a közös ólhoz. *A kanásznak ott vót a hele addig, még az utósó bé nem vót csukva*. Reggel a kanász kiengedte a disznókat a közös ólból. Azok hazamentek enni. Az evés befejezése után gazdájuk, illetve annak egy családtagja visszahajtotta őket a közös ólhoz. Amikor minden disznó összegyűlt, a kanászyerek kihajtotta a kondát a belső legelőre.

A szállás népe közösen fogadott disznópásztort, aki télen-nyáron őrizte a kijáró disznókat. Legtöbbször Akasztórról szegődött el kanásznak egy 13–14 éves gyerek. A kanász kosztot és gabonabért kapott munkájáért. Minden gazda annyi nap *kosztolta* a pásztorgyerekeket, ahány disznót kivert a közös legelőre. A gabonabér évi 8–10 mázsa búzát jelentett. Ezt a gabonamennyiséget a „gazdaság” irányítói elosztották a legelőn járatott disznók számával. Megállapították, hogy melyik gazda mennyi gabonával köteles hozzájárulni a kanászbérhez. A gabonajárandóság összeszedését a *kanászgazda*, 1941 után pedig az egész „legeltetési gazdaságot” irányító *gazda* végezte.

Ludas szállás parasztságának öngazgató, autonóm szervezete: a „gazdaság”

1941 után megszűnt a családi marhalegeltetés Ludas szállás külső legelőjén. Ettől kezdve a szállásbeli gazdák marhái együtt jártak az újra egy tagba mért közös legelőn. Az állatokra fogadott pásztor vigyázott, aki a legelő közelsége miatt a marhákat naponta ki-be hajtotta.

1941-ben, a tagosításkor a Ludas szállási gazdák megszavazták, hogy 4000 négyszögöl legelő lesz egy szarvasmarha eszmei legelőnagysága. „32 marhára mérették ki a külső legelőt”. Más szóval élve: lett a szállási gazdaságnak $32 \times 4000 = 128.000$ négyszögöl, vagyis 80 kat. hold külső legelője, amelyet 32 jog megoszlásának arányában vehettek igénybe a gazdaságot alkotó birtokosok. A gazdák 1941-ben aszerint jutottak 1, 2, 3 vagy több *joghoz*, hogy 4.000, 8.000, 12.000 vagy több négyszögöl legelőt ajánlottak fel közlegelőnek. A közös legelő kimérése és a jogok rendjének bevezetése után már nem azt mondták a szállásiak, hogy *8.000 négyszögöl legelőm van*, hanem: *két jogom van*.

A legeltetési jogot elvileg el lehetett adni, de ilyen eset, az alatt a 20 év alatt, amíg a gazdaság valójában működött, nem fordult elő. A jogok osztódására sem került sor. Aki „nem töltötte be” a jogát, kiadta másnak haszonbérbe. 120–150 kg búzával lehetett egy jogot nyárra bérbe venni.

Legtöbbször 32-nél több marha legelt a Ludas szállási „gazdaság” külső legelőjén. *Jogon föllű* is lehetett marhát kihajtani, ha *fűbért* fizettek utána. A fűbér összege egy évre 150 kg búza volt. A borjúért fél részt kellett fizetni, vagyis 75 kg-ot. A begyűlt fűbér a „gazdaság” jövedelmét növelte.

A „gazdaság” március táján, kihajtás előtt választotta meg a gulyást. Ilyenkor a *gazda* házánál gyűlést tartottak a „gazdaság” tagjai. Előfordult, hogy többen is jelentkeztek pásztornak. Ilyenkor alkudoztak velük. Azt választották meg, ki kevesebbet kért és alkalmasabbnak mutatkozott. A gulyásbér mennyisége évenként változott. Mindig attól függött, mennyiért sikerült megfogadni a pásztor. A kialakított bért elosztották a jogok arányában és aszerint szedték be a marhatartó gazdától. A pásztorbér mindig gabonabér volt, amelyet kevés *dohányra való* pénz egészített ki. Mivel Ludas szálláson nem volt közös pásztorház, gulyásnak mindig helybeli lakost választottak meg. Általában *gyöngefájú embör* vagy öreg ember vállalta el ezt a munkát. A megválasztott pásztor más szállások gyakorlatával ellentétben nem emelgették föl, és pásztorfogadás alkalmával nem ittak áldomást.

A parasztgazdák közös ügyeinek intézését, a *Ludas szállási Gazdaság* irányítását a *gazda* végezte. Ludas szállás kis szállás lévén nem volt külön kanászgazdája és gulyásgazdája. A *gazda* a tagosítás előtt jóformán csak a kanászgazda teendőit végezte. A tagosítás után, amikor elkezdődött a közös marhalegeltetés, a *gazda* teendői megsokasodtak. Ez tükröződött munkájának díjazásában is. 1941 előtt semmiféle járan-

dósága nem volt. 1941 után fizetés gyanánt kihajthatott egy számosállatot fűbér fizetése nélkül a közös legelőre.

A *gazda* személye évenként változott. A tisztséget házanként haladva sorban viselték a földet és jószágot birtokló férfiak. Ritkán előfordult, hogy valaki nem vállalta, amikor ráesett a sor, mert „nem akart vesződni vele.” Legtöbbször azonban ennek az ellenkezője volt a jellemző. Az emberek szívesen voltak „gazdák”, mert jól jött számukra egy számosállat egy évi ingyenes legeltetésének lehetősége. Ha az utcasorban özvegyasszony háza „következett volna a gazdaságra”, az a ház kimaradt, mivel csak férfiember viselhette ezt a tisztséget.

A gazdaság tagjai évente 2-3 alkalommal gyűltek össze az aktuális ügyek megvitatása és döntéshozatal céljából. Legtöbbször a gulyásbér összeszedése előtt tartottak gyűlést, vagy akkor, ha *kütreperálásra* kellett pénzt gyűjteni. A legfontosabb és legjelentősebb összejövételnek az év végi *számadás* számított. Ha valami fontos ok miatt gyűlést kellett tartani, a *gazda* elküldte a kanászgyereket: *eredj, járd végig a szállást és hívd össze a gazdákat*. A gazdaság gyűlését a mindenkori *gazda* házánál tartották.

Nagyobb kiadások előtt a gazdaság vezetője pénzt szedett össze a Ludas szállási gazdáktól. Általában többet kért, mint amennyi éppen kellett, hogy maradjon tartalék. Így a „gazdaságnak” mindig volt pénzalapja. Kisebb kiadás esetén nem kellett összehívni a gazdákat, nem kellett újabb pénzt gyűjteni. A *gazda* fizethetett a közös pénzből, csak a számlákat kellett megőriznie, hogy fel tudja mutatni az év végi számadáson. Néha maradt pénz a következő esztendőre is, de ritkán, mivel a maradékot év végén *ádomás* gyanánt legtöbbször megitták. A *gazdának* úgy kellett gazdálkodni a közös pénzzel, hogy maradjon belőle az *ádomásra*. Nagy szégyen volt ránézve, ha üresen állt a kassza az év végi szállásgyűlés előtt. Ilyenkor ugyanis elmaradt az *ádomás*, amit mindenki sajnált.

November végén, december elején, az állatok beszorulása után tartották a *számadást*, az év végi szállásgyűlést, amelyen megjelent az egész „gazdaság”. Az összegyűltek előtt a *gazda* beszámolót tartott a „gazdaság” tevékenységéről, helyzetéről. Ismertette az elmúlt év bevételeit és kiadásait. Bemutatta a nyugtákat. Kis szállásról lévén szó, mindenki ismerte a *gazdát*. Nem volt a gazdaságnak külön ellenőre, mint a nagy szállásokon. Aki azonban közel ült a *gazda* asztalához, az futólag átnézte a számadást. *Vótak fiatal, fineszös embörök, akik mindig kíváncsiak vótak* - emlékeznek a Ludas szállásiak. A beszámoló után kijelölték az új *gazdát*. Választása nem okozott gondot, mivel a tisztség házról-házra haladt.

A számadás utolsó mozzanata az *ádomás* volt. A maradék pénzből a *gazda* előzőleg bort vásárolt. 8-10 liter bor fogyott el egy-egy *ádomás* alkalmával. A Ludas szállási gazdák később is jó emlékekkel gondoltak a régi *ádomásokra*. Úgy tartották:

lásukat. *Aki szeretőt szórakozni, az emönt... Bolondság, neveltség vót az egész - emlékeznek néhány évtizeddel később a fölszszállásiak.*

A csósz háza legtöbbször kicsinek bizonyult, ezért az udvaron nagykabátban ácsorogva hallgatták meg az emberek a csószgazda beszámolóját. Ugyancsak az udvaron választották meg az új csószgazdát és az új csósz. Itt kezdték el az *ádomást* is. Az ilyenkor elengedhetetlen jegyzőkönyvet néhány férfi a csósz házában írta meg. Amíg a jegyzőkönyv elkészült, a többi férfi az udvaron beszélgetett.

A januári gyűlésen minden évben újraválasztották a *csószgazdát* és a *csósz*. Akkor is megrendezték a választást, ha ugyanazok a személyek maradtak a következő esztendőre is. Először mindig a csószgazdát választották meg. Utána került sor a csósz megválasztására.

Az *ógazda* a januári gyűlés kezdetén *beszámolt*, vagyis ismertette a „csószgazdaság” anyagi helyzetét. Egyben jelezte, van-e kedve továbbra is a tisztség viseléséhez, vagy szeretne megválni tőle. Ha jól végezte a dolgát és maradni akart, a gazdák rendszerint újraválasztották. Ha nem akart maradni, megkérdezték: ki akar *csószgazda* lenni? Mindig voltak jelentkezők, akik közül a jelenlévő gazdák szavazással választották meg az új csószgazdát, aki pénzárandóságot kapott megbízóitól. Az 1930-as években 50 pengő volt a csószgazda évi bére. Ezt az összeget a „csószgazdaság” bevételeiből fizették. A bevétel pedig leginkább a *hajtópénzekből* származott.

A csószgazda rendszeresen vezette a *gazdakönyvet*. Ebbe beírta a csósz által jelentett lopásokat, kártételeket, valamint az elkövetőkre kiszabott büntetést, a *hajtópénzt*. A *gazda gondoskodott* arról, hogy a csósz aktív közreműködésével a kiszabott hajtópénzek be is follyanak a „csószgazdaság” kasszájába. A hajtópénzekből fedezték a csószgazda 50 pengős évi bérét. A maradék pénzt a gazdák megitták az *ádomás* alkalmával.

Általában csak szegény ember vállalkozott arra, hogy csószként dolgozzon. A gazdaság gyűlésén a csószgazda bejelentette a jelentkező nevét. *Enek is éni kő* - dörmögték rá a gazdák. Ezzel meg is választották az új csósz. Gyakran előfordult, hogy a régit választották meg újra. Volt olyan alsóbereki csósz, aki tíz évig végezte a munkát egyfolytában.

Csőszválasztáskor jegyzőkönyvet írtak, még abban az esetben is, ha a régi csósz megmaradt. A jegyzőkönyvben megfogalmazták a csósz kötelességeit. Rögzítették azt is, hogy milyen kártételért milyen bírságot, mennyi *hajtópénzt* kell követelni.

A csósz ritkábban pénzben, legtöbbször azonban az inflációs időkre való tekintettel gabonában kapta a bérét. A meghatározott bért elosztották a felügyelt földterület fertályaival. Egy véka, vagyis 21 liter gabona jutott egy fertályra. A véka felét búzából, másik felét árpából adták a gazdák. A csósz maga szedte össze a bérét szállásról szállásra, házról házra járva. A kis szállásokon egy-egy háznál lerakta az összegyűlt gabonáját, amelyet azután egy odaváló gazda szívességből lovaskocsival átvitt

Alsóerekre, vagy oda, ahol a csősz lakott. A gazdák *favékával* mérték ki a csősz járandóságát. Amelyik háznál már nem volt véka, ott *literrel* mérték ki a 21 liter gabonát. A csősz egy füzetben tartotta számon, hogy kitől vette át a búzát és az árpát. A csőszbér szedése hosszú ideig elhúzódott. Elkezdődött a cséplés után és eltartott karácsony tájáig, aszerint, hogy mennyire volt szüksége a csősznek a gabonára. A csőszbér szedésének legjellemzőbb időpontja a november volt. Ekkor szinte mindennap járta a csősz a házakat. Ilyenkor legtöbbször alaposan berúgott, mert minden háznál megkínálták borral.

A „csőszgazdaság” gyűlése *ádomással* zárult. A hagyomány szerint az áldomást a megválasztott új csősznek kellett *állni*. Mindenki tudta azonban, hogy a csősz szegény ember, nem várható el tőle, hogy a teljes gazdatársadalmat borral itassa. A szokásjog dokumentálása, újra és újra történő tudatosítása azonban megkívánta, hogy az első kancsó bort a csősz fizesse és még a gyűlés színhelyén kínálgassa a gazdáknak. Állítólag volt rá példa, hogy szegénysége miatt a megválasztott csősz az egy kancsó bort sem tudta kifizetni, ezért szomszédja, egy „jó gazda” fizette ki helyette. A csősz kancsójával elkezdett *ádomást* a helyi kocsmában folytatták, ahova a gyűlés színhelyéről átvonult a gazdatársadalom. Mivel ezen a vidéken nem jellemző a bortermelés, a gazdák csak a kocsmában találtak maguknak elég kortyolnivalót. Először a hajtópénzekből származott jövedelem maradékát itták meg. Utána a gazdák rendeltek bort a kocsmárostól. Órákon át folyt a dalolás, mulatozás.

Kovácsgazdaság

A *kovácsgazdaság* élén a *kovácsgazda* állt, akit évente választottak maguk közül a „kovácsgazdaságot” alkotó gazdák. Megválasztásának módja és bérezése hasonlított a fentebb bemutatott csőszgazdáihoz. Választása vagy újraválasztása a „kovácsgazdaság” novemberi gyűlésén történt, a kovács megfogadása előtt.

A „kovácsgazdaságnak” Alsóereken volt egy kovácsműhelye és egy kovácsháza. Utóbbi szobából, konyhából és kamrából állt. A kovács lakbérfizetés nélkül, ingyen lakott benne. A műhely belső berendezése a kovács tulajdona volt. Ha változott a kovács személye, az elmenő kovács vitte magával a szerszámait, az új pedig hozta a magáét. Műhelyjavítás esetén a szükséges pénzt fertályok arányában a *kovácsgazda* szedte össze a gazdáktól.

A „kovácsgazdaság” évváró és kovácsfogadó gyűlését novemberben tartották. Azért kellett már novemberben eldönteni, hogy ki lesz a következő évi kovács, hogy a jelentkező és esetleg elutasított kovácsok elszegődhessenek máshová az év kezdetéig. Gyűlést és kovácsválasztást minden évben tartottak, még akkor is, ha nyilvánvaló volt, hogy marad a régi kovács. A gyűlésen egyezkedés után jegyzőkönyvbe foglalták a kovács által felszámítható árakat. Ez a *limitáció* egész évben ki volt függesztve a

műhelyben. A kovács nem kérhetett többet a limitációban feltüntetett árnál. Ha valakinek különleges nagy munkája akadt, amelynek árát nem szabályozták a kovácsfogadaskor, pl. egész kocsit akart vasaltatni, külön egyezkedett a kováccsal. A gazdaság legutolsó kovácsa folyamatosan 32 évig állt a hat szállás gazdájának szolgálatában, mégis minden évben megrendezték a kovácsválasztást és minden esztendőben készült kovács-szerződés és limitáció.

A novemberi gyűlést a kovácsháznál tartották. A szobában a kovácsgazda, a kovács és két-három megbízott parasztember szerkesztett a jegyzőkönyvet, írta a limitációt. Ezalatt a gazdák többsége nagykabátban az udvaron ácsorgott és beszélgetett.

A kovácsválasztó gyűlés a kovácsháznál tartott *ádomással* zárult. A vigasság költségeit a kovács állta. Volt olyan kovács, aki 50 liter bort itatott meg a gazdákkal *ádomás* alkalmával. Előfordult, hogy az alsóereki tanító hegedűjének hangjára táncoltak is a gyűlés, illetve az *ádomás* résztvevői.

A kovács bére a gazdaság tagjainak minden fertály földje után évente egy-egy véka gabona volt, amelynek felét búzában, felét árpában adták a gazdák. Járt még fertályonként egy-egy *porció* szalma vagy *izék* is tüzelőnek. Ezért a bérért a kovács ingyen élte a gazdaság tagjainak szántóvasait. A kovács maga szedte össze a bérét szállásról-szállásra, házról-házra járva. A gabona és a szalma összegyűjtésekor szedte össze a kapálókék élésétéért járó kukoricacsöveket is.

A szántóvasak rendszeres élézése ezen a tájon nagyon fontos feltétele volt az eredményes paraszti munkának. A felsőszállások területén a talaj szikes és kemény, ezért könnyen kiment a szántóvas éle. Esős időben ritkábban kellett élezni. *Ēmönt egész hétön is*. Száraz időben azonban gyakran kellett váltogatni a szántóvasat. Egy-egy gazdának általában 2-3 vasa volt, hogy az élzés alatt is mehessen az eke. Száraz időben sokat mondogatta a kovács, hogy ráfizet. A sok ingyenes vasélzés rengeteg munkát jelentett számára. A fokozott munkatempó együtt járt a szénfogyasztás növekedésével, a szén pedig ő vette a jövedelméből.

Az Alsóerek környéki kemény, szikes földek szükségessé tették a *kapálókék* vasainak nyaranta kétszeri élzését. Erre külön alkut kötött a „gazdaság” a kováccsal. A megállapodás szerint egy kapálóeke három vasának egyszeri élzéséért 25 cső kukoricát adtak a gazdák. A kovács nyáron feljegyezte az elvégzett élező munkákat és ősszel szedte be értük a kukoricát. A gazdák megengedték, hogy válogasson a kukorica javából, és a szebb csövekből vigye el járandóságát.

Akadtak gazdák, akik rendszeresen fuvaroztak a kovácsnak, pl. a gabona- és szalmajárandóság összegyűjtésekor, szénahordáskor. Ezeket a fuvarokat a kovács patkolással és más munkákkal dolgozta le a gazdáknak.

A HOMOKMÉGYI „BELSŐ GAZDASÁG”

Néhány szó a helységről és „gazdaságairól”

Homokmégy a hajdani kalocsai szállások egyike. 1898. jan. 1-jén, amikor a szállások elszakadtak Kalocsától, az ún. Alsószállásokból alakult új község központja és névadója lett. Lakói a XVIII-XIX. századi törzsökös kalocsai parasztszaládok leszármazottai.

A homokmégyi gazda három „gazdaságnak” lehetett a tagja: 1. a „belső gazdaságnak”, a tulajdonképpeni „homokmégyi gazdaságnak”, ha volt joga a belső legelőhöz. 2. a „külső gazdaságnak”, a déli szállások: Homokmégy, Alsómégy, Hillye, Drágszél és Öregcserető közös „külső gazdaságának”, ha volt joga a közös külső legelőhöz. 3. a „foktői gazdaságnak”, ha volt földje az ún. *foktői földeken*, vagyis azon a területen, amelyet a kalocsai szállások lakói a foktői gazdáktól vettek meg a XIX. század második felében.

Míndezekekből következik, hogy a „belső gazdaság” tekinthetett vissza a legnagyobb múltra. A *foktői gazdaság* csak akkor jöhetett létre, amikor a foktőiek eladták földjeik javát, vagyis a XIX. század vége, XX. század eleje tájékán. Az ún. *külső gazdaság* a XIX. század második felében formálódhatott, amikor a déli szállások 150 holdas közös legelőjét elkülönítették és kimérték az Örjeg szélén. Az ún. belső gazdaság viszont valószínűleg egyidős a szállásokon lakással. A Homokmégy területén birtokló kalocsai gazdák szervezeteként alakulhatott ki, talán már a XVIII. század végén. Tanulságos, hogy a „belső gazdaság” vezetőjét a XX. században, amikor egy zárt állandó település „gazdaságáról” volt szó, *pusztagazdának* hívták. Ez az elnevezés nyilvánvalóan arra a régi időre utal, amikor Homokmégy még Kalocsa egyik pusztája volt és a homokmégyi pusztagazda a Homokmégyen birtokló kalocsai gazdák választott vezetőjeként szervezte a legeltetést, a határhasználatot és általában a szállási gazdálkodás közös feladatait.

A „belső gazdaság” tagjai, a „negyvennyolcadok” birtokosai

Alább, amikor Homokmégyről esik szó, mindig a szűken értelmezett Homokmégyre, a szállásból lett Homokmégy falura vonatkozik a mondanivaló. A Homokmégy község kötelékébe tartozó szállások, pl. Alsómégy, Hillye önálló „gazdaságokat” alkottak.

A homokmégyi „belső gazdaságnak” tagja lehetett minden olyan homokmégyi gazda, akinek joga volt a falu közelében fekvő nagy legelőhöz. A jogot *negyvennyolcadnak* nevezték. A gazdák nem négyszögölben, holdban tartották számon legelőilletőségüket, hanem a jogok mennyiségét emlegették. Pl. 7 negyvennyolcadom van –

hangoztatták. Ha valakinek 12 negyvennyolcada volt, arról azt mondták: „egy fertály legelője van”.

4 negyvennyolcad birtoklása jogosított fel egy tehen kihajtására. 2 negyvennyolcad kellett egy sertés legelőre engedéséhez. Ha tehát valakinek pl. 8 negyvennyolcada volt, kihajthatott a legelőre 2 tehenet vagy 4 sertést, illetve 1 tehenet és két sertést. Ha egy gazdának nem volt annyi negyvennyolcadja, mint amennyire éppen szüksége lett volna, egy vagy több *lábat* kifizetett a „gazdaság” kasszájába. Ha tehát valakinek pl. 7 negyvennyolcadja volt és két tehenet akart kiverni a legelőre, 1 negyvennyolcadot meg kellett váltani. Homokmégyi kifejezéssel élve: *egy lábat ráfizetett*. Előfordult, hogy negyvennyolcadokkal egyáltalán nem rendelkező ember akart tehenet hajtani a legelőre. Ezt akkor tehetette meg, ha kifizette tehene után a 4 negyvennyolcad megváltását, vagyis a „négy lábat”. Az ily módon befolyt *lábpénz* jelentette a gazdaság legfontosabb jövedelemforrását.

A libák a falu melletti vizenyős területen és a közeli tarlókon legeltek. Kihajtásukhoz nem kellett sem negyvennyolcad, sem legelőbér.

A legeltetési jogot, a *negyvennyolcadot* lehetett adományozni, örökölni, haszonbérbe adni és eladni. A „gazdaságnak” volt egy nagy könyve, amelyet a pusztagazda tartott magánál. Ebben fel volt tüntetve, hogy kinek hány negyvennyolcada van. Ha valaki negyvennyolcadot adott el, a könyvben átfírták a legelőhasználati jogot.

A „gazdaság” vagyona

A „gazdaság” három épületet mondhatott magáénak: egy kovácsműhelyt, egy gulyásházat és egy kanásházat. A kovácsműhelyt a gazdaság javíttatta. Felszerelése a mindenkori kovácsé volt. A gulyásház és a kanásház egymás mellett állt. A kanásház öreg nádfedeles épület volt. Valószínűleg még a XIX. században épült. A valamivel fiatalabb gulyásház is nádas volt hajdan, de lecserepezték. A hagyomány szerint a gulyásházat a „gazdaság” építette a „gazdák zsebéből”. Az árát *szétvetették* negyvennyolcadonként és a gazdaság tisztségviselői szedték össze.

A „gazdaságnak” volt 4000 négyszögöl szántóföldje a közlegelő mellett, amelyet hajdan a közlegelőből hasítottak ki. A „gazdaság” pénzért, napszámosokkal műveltette. Csalamádét, valamint szénaként kezelt zabot természetek rajta. E termelvényeket az apaállatok takarmányozására használták fel. A „gazdaság” tehát a saját földjén termeltette meg az apaállatok takarmányának egy részét. A hiányzó szálas- és szemestakarmányt a gazdák adták össze.

A „gazdaság” vagyonát képezték az apaállatok. A változó számú bikák és kant a két pásztorháznál tartották. Igénybevételükért a gazdaság tagjai nem fizettek, mivel az apaállatok vásárlásakor a gazdák adták össze a pénzt. Takarmánnyal is hozzájárultak tartásukhoz.

A bikák és a kanok hiányzó takarmányát novemberben szedték össze a „gazdaság” erre illetékes tisztségviselői. A *gulyásgazda* a gulyással, a *kanászgazda* pedig a kanással járt egy-egy lovaskocsin portáról portára. Előbbiek a bikák, utóbbiak a kanok számára gyűjtöttek takarmányt. A gazdák hozzájárulásukat teheneik és sertéseik száma arányában adták. Egy tehén után járt: egy *porció* széna (kb. 10-12 kg., ami egy *kötélbe belefért*), egy kéve *csuma* (kukoricaszár). Egy disznó után járt 10-12 liter árpa vagy kukorica, ki melyiket akarta adni. Az összehordott takarmányt a pásztorházak kamrájában, illetve udvarán tárolták.

A „gazdaság” magáénak tartotta a közlegelőn lévő kutakat. (Kivétel volt a *Pap kútya*, amelyet a közlegelőből hajdanán kiszakított Pap-tagon ástak a homokmégyi pap csordája számára). A „gazdaság” által gondozott három kút a falutól távolodó sorrendben: 1. *Kanászkút*. E körül volt a *disznólegelő* és közvetlenül a kút mellett a *kanászsálás*. 2. *Nagykút*. Mellette volt a *gulyásálás*. Itt deleltek legtöbbször a tehének. 3. *Fölsőkút*. Emellett is volt *gulyásálás*, mivel itt is szarvasmarhák ittak. A kutak javítását részben közmunkával, részben bérmunkával végeztette a „gazdaság”.

A „gazdaság” bevételei és kiadásai

A gazdaság számára rendszeres bevétel a negyvennyolcadokkal nem rendelkezők, illetve a nem elég negyvennyolcadot birtoklók *lábpenz* befizetéseiből származott. Nagy kiadások, pl. apaállat vásárlása esetén, vagy a pusztagazda bérének kifizetésekor a szükséges pénzt a gazdák adták össze.

A „gazdaság” rendszeresen ismétlődő kiadásai: a pásztorépületek és a kovácsműhely javítása, *kútreperáció*, az apaállatok takarmányának egy részét megtermő földparcella műveltetése, apaállatvásárlás, a pusztagazda járandósága.

A „gazdaság” tisztségviselői

A „gazdaság” vezető tisztségviselőjét *pusztagazdának* nevezték. Pusztagazdának lenni rangot, tisztességet jelentett Homokmégy társadalmában. Okos, nagy tekintélyű, módos parasztgazda jöhetett szóba erre a tisztségre.

A pusztagazda kezelte a „gazdaság” pénzt. Számontartotta a járandóságokat, bevételeket, feljegyezte a kiadásokat. Összehívta, vezette a *tizedbizottság* üléseit és a gazdák gyűléseit. Munkájáért pénzbért kapott, amely nem volt magas. Az összeget kivetette negyvennyolcadok után a gazdákra, akik befizették a rájuk eső részt a „gazdaság” kasszájába. Innen vette ki a pusztagazda a számára megajánlott éves fizetést.

A pusztagazdát az év végi szállásgyűlésen egy évre választották. Ha jól végezte a dolgát, és volt kedve maradni, 4-5 évig is viselhette tisztségét.

A választás alkalmával a tizedbizottság egyik tagja elkiáltotta magát: Van-e valakinek panasza a pusztagazdára? Ha volt panasz, megtárgyalták a dolgot. A tizedbizottsági tag megkérdezte a pusztagazdát is: Vállalja-e a tisztséget a következő évben is? A választás közfelkiáltással történt.

A gulyásgazdát és a kanászgazdát ugyancsak egy évre választották a jelentkező módos parasztagdák közül az év végi gyűlésen. Tagjai voltak a tizedbizottságnak is. Legfontosabb munkájuk az apaállat-takarmány és a pásztorok tűzifa járandóságának összegyűjtése volt. E munkákat szívesen csinálták, mivel a meglátogatott házaknál behívták őket iszogatni. Estefelé már *danóva* gyűjtötték a takarmányt.

Ha több jelentkező is volt az év végi gyűlésen a gulyásgazda tisztségre, a pusztagazda megkérdezte a népet: *Melyik lögyön?* A gazdák kiabálták a neveket. Akit legtöbben és lehangosabban kiabáltak, az kapta a tisztséget. A döntésnél esetenként közrejátszhatott az a körülmény, hogy a jelentkező volt-e már gulyásgazda. Előfordult, hogy a hangadó gazdák azt kiabálták: *Ammá vót. Lögyön emez é!* Ugyanígy választották a kanászgazdát.

A gazdaság vezető testülete a tizedbizottság. Tíz tagból állt, akiket a módosabb parasztagdák köréből választották az év végi gyűlésen egy esztendőre. A tagok megbízatását több éven át meghosszabíthatták. Ezért csak a *leköszönő* tagok helyébe választottak újakat. A maradékat megerősítették tisztségükben. Az új tagokat a pusztagazda előzőleg kiszemelte. A gyűlésen felolvasta a neveket és az emberek közfelkiáltással nyilvánították ki egyetértésüket.

A tizedbizottság döntött a gazdaság legfontosabb ügyeiben. Pl. rendszerint megtárgyalta az apaállatvásárlást. Évente öt-hat alkalommal került sor a vezetőség ülésére, amikor valamely fontos dolog szükségessé tette a testületi döntést. Ilyenkor a pusztagazda szólt a tizedbizottsági tagoknak, hogy jöjjenek össze. Legtöbbször a gulyás háznál találkoztak és a gulyás szobájában tárgyaltak. A tizedbizottság ülései általában a délutáni és az esti órákra estek.

A „gazdaság” alkalmazottai¹⁸

A „gazdaság” év végi közgyűlésén választották meg a gulyást és a kanászt. Mindkét pásztor több évig is szolgálhatta a falut, de formális újraválasztásuk minden évben elengedhetetlen volt. A gyűlésen a pusztagazda nyilvánosan megkérdezte a gulyástól: „Maradsz-e?” Ha igent mondott, megkérdezte a gazdákat: „Van-e valakinek panasza?” Általában mindig akadt két-három panaszkozó. A fölvetett kifogásokat megtárgyalták. Ha sok és súlyos volt a jogos panasz, a gulyást nem választották újjá.

¹⁸ A gulyáson és a kanászon kívül a „gazdaság” alkalmazottja volt még a kovács. A homokmégyi kovácstartás témaköréről azonban nincsenek megfelelő információink, ezért bemutatásától eltekintünk.

Ha új pásztor kellett, akadt több jelentkező. A falu népe már a gyűlés előtt tudta, hogy leköszön a pásztor, vagy marad. Több napon át beszédtema volt, hogy kiből lenne a legmegfelelőbb gulyás. A jelentkezők általában ismert személyek voltak, mivel Homokmégyen vagy valamelyik környező szálláson laktak. A gazdaság gyűlésén közfelkiáltással választották meg közülük a gulyást.

Ugyanígy zajlott le a kanász megválasztása is.

A választás befejezése után, az *ádomás* megkezdése előtt felemelték a pásztorokat. Először a gulyást, utána a kanászt. Három ember fogta meg a pásztorot. Háromszor felemelték és meglóbálták a levegőben. Közben a jelenlevő gazdák kiabáltak: *Éljen a gulyás!* A kanász felemelésekor pedig: *Éljen a kanász!* Akkor is felemelték a pásztorokat, ha nem újonnan léptek a „gazdaság” szolgálatába, hanem ismételten választották meg őket.

A pásztorok bére éveken, évtizedeken át alig változott. A gulyás és a kanász egyaránt 16 mázsa búzát és 8 mázsa árpát vagy kukoricát kapott a gazdaságtól egy évre. Ehhez jött még a szalma, tűzifa és a „főzelék” járandóság.

A két pásztor terménybérének mennyiségét a gazdaság vezetői elosztották a legeltetett állatok számával. Így határozták meg, hogy a gazdák mennyi búzát és árpát adjanak egy szarvasmarha, illetve sertés után.

A parasztgazdaságok szempontjából nézett pásztorbér, vagyis az egy-egy állat után fizetendő gulyás- és kanászbér évi összege tehát a falu állatlétszámának megfelelően évente változott. Ha kevesebb volt a faluban az állat, több pásztorbért, ha több volt az állat, akkor kevesebb pásztorbért vetett ki a „gazdaság” egy-egy állat legeltetéséért. Hosszú évek tapasztalata alapján a pásztorbér legtöbbször így alakult: 1 tehén után kellett adni 24 liter búzát és 12 liter árpát (vagy kukoricát). 1 sertés után 16 liter búza és 8 liter árpa (vagy kukorica) járt. (Mivel több sertés volt a faluban, mint tehén, természetesen a sertések után kevesebbre rúgott a pásztorbér, mint a tehének után.)

A gulyás és a kanász gabonában adandó bérét ősszel „dobszó által” szedték össze. A községi kisbíró „végigdobolta” a falun, hogy állatonként mennyit kell adni. Az állatok tulajdonosai maguk vitték el a gabonajárandóságot a pásztorházakhoz, ahol a gulyásgazda és a kanászgazda megmérte, majd átvette.

A gulyás és a kanász számára a gazdák a kihajtott állatok után állatonként egy kötél szalmát adtak tüzelőanyag gyanánt, amelyet a két pásztor maga szedett és hordott össze. Tűzifát is kaptak a pásztorok a gazdáktól. Mennyiségét senki nem határozta meg. Mindenki annyit adott, amennyit tudott, illetve akart. A gulyás és a kanász a gulyásgazda és a kanászgazda közreműködésével ősszel gyűjtötte össze a fát. Egy-egy lovaskocsival járták a falut. A „gazda” hajtotta a lovakat az utcán, a pásztor pedig ment házról házra. Volt aki tuskót dobott a kocsira, volt aki rőzsekévé adott, volt aki *ölfával* jutalmazta a pásztorot.

A tűzifával egyidőben szedték a pásztorok a *főzelék-járandóságukat*. *Főzelék* alatt babot vagy lencsét értettek, amelyből egy liter járt egy állat után. Előfordult, hogy a pásztor azt kérte, inkább egy szakajtó krumplit adjanak bab és lencse helyett. Előfordult, hogy a gulyás és a kanász annyi babot és lencsét gyűjtött, hogy később *néki vót eladó*.

Legtöbb esztendőben fogadott a „gazdaság” nyári *borgyúpásztort*, aki a kisborjúkat legeltette a tehenektől elkülönített csordában. Nem szerették ugyanis az istállóban tartani a borjút, mert ott „csak csipkedte a légy”. Az anyjával sem járhatott a legelőn, mert kiszopta volna a tejét. Ezért hozták létre a borjúcsordát, amely szeptember közepéig létezett. Akkor összecsapták a tehéncsordával.

A borjak legeltetéséért nem kellett a gazdának külön fűbért fizetni. A borjú „az anyja jogával járt”. A borjúpásztor számára viszont adni kellett egy-egy borjú után 16-20 liter gabonát (fele búzát-fele árpát), némi tüzelőanyagot és 1 liter *főzeléket*. A borjúpásztor bérét összeszel szedte össze a gulyásgazda.

A „végszámadás”

A homokmégyi „gazdaság” hagyományosan december 28-án, Aprószentek napján délután tartotta év végi közgyűlését, a *végszámadást*. Erre az alkalomra a pusztagazda a községi kisbíróval *összedoboltatta* a gazdaság tagjait, vagyis a falu férfiereinek nagy többségét. Általában férfiak vettek részt a végszámadáson, de elmehetett a gyűlésre özvegyasszony is, ha gazdaságot vezetett és joga volt a közlegelőhöz.

A gyűlést a gulyásháznál tartották. A szobában, konyhában és az *ámbituson* üldögéltek, álldogáltak az emberek. Beszélgettek, pipázgattak. A szobában az utcai ablak előtt állt egy asztal. Mellette ült a pusztagazda. Körülötte foglaltak helyet az ellenőrök és a számadók.

A két *ellenőr* figyelte, hogy a pusztagazda azokat a számadatokat olvassa-e föl a népnek, amelyek az előtte fekvő pénzügyi beszámoló papírján szerepelnek. Az ellenőri megbízatás egy alkalomra szólt. A tisztség betöltéséhez nem kellett különösebb választási ceremónia. A visszaemlékezések szerint a gyűlés elején az öregebb gazdák odaszóltak két fiatalabb gazdának: „Jóska meg Gergő, üljetek a pusztagazda mellé, és gyűljétek a felolvasást.” Így lett valakiből ellenőr.

Hasonlóképpen jelölték ki a fiatalabb gazdák közül a négy *számadót*, akik a gyűlés megkezdése előtt papírokon számolgtatva ellenőrizték a pusztagazda számadását.

A *végszámadás* napirendi pontjai, eseményei:

1. A pusztagazda beszámolója, „mondása”
2. A tisztségviselők megválasztása

- a pusztagazda megválasztása
 - a gulyásgazda megválasztása
 - a kanászgazda megválasztása
 - a tizedbizottság kiegészítése
3. Az alkalmazottak megválasztása
- gulyásfogadás
 - kanászfogadás
 - a pásztorok felemelése

4. Áldomás

Az áldomásra a „gazdaság” vásárolt bort a maradék pénzből. A gulyásház konyhájában állt a csapravert hordó. Az emberek körülötte iszogattak. Egyre jobb lett a hangulatuk. A kitartóak késő éjszakáig mulattak. Egy-egy jól sikerült végszámadás áldomásán 70-100 liter bor fogyott el.

IRODALOM

- Balogh István 1958, Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII–XIX. században. *Ethnographia* 69, 537–566.
- Bárh János 1975, *A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok I.* Kalocsa.
- 1986, A parasztközösség önigazgatása egy erdélyi magyar faluban. In: Eperjessy Ernő–Krupa András szerk., *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai 1–4.* Budapest–Békéscsaba. 2. kötet, 362–373.
- Bodgál Ferenc 1962, Községi kovács a mezőkövesdi matyóknál. *Néprajzi Értesítő* 44, 81–96.
- Csiba Lajos 1958, A tejfalusi közbirtokosság történetéből. *Néprajzi Közlemények* III, 4. sz., 311–337.
- Csizmadia Andor 1977, A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Balla Ilona–Csizmadia Andor–Degré Alajos–Horváth Pál, *Tanulmányok a falusi közösségekről.* Pécs. 35–53.
- Földes László 1962, Egy alföldi juhtartó gazdaság. *Néprajzi Értesítő* 44, 27–79.
- Szendrey Ákos 1929, A közigazgatás népi szervei. *Népünk és Nyelvünk.* 28–38, 91–102.
- Varga Gyula 1976, Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia* 87, 161–174.

DIE FORMEN DER SELBSTORGANISIERUNG DER BAUERNGEMEINSCHAFTEN IN DER UMGEBUNG VON KALOCSA

JÁNOS BÁRTH

In der ungarischen Ethnographie sind wenige Schriften erschienen, die sich mit den Formen der Selbstorganisierung der Bauerngemeinschaften und der Selbstverwaltung der Bauern beschäftigen.

Kalocsa ist eine Kleinstadt an der Donau südlich von Budapest. Um die Stadt haben sich viele kleine Dörfchen herausgebildet, die über keine offizielle Verwaltung verfügten, da sie alle Teile einer größeren Verwaltung waren. In diesen kleinen Dörfern haben sich besonderes reiche Traditionen der Selbstverwaltung der Bauerngemeinschaften entwickelt. Die Organisationen der Selbstverwaltung wurden mit dem Wort *gazdaság* bezeichnet, das eine spezielle, volkstümliche Bedeutung hat, da in der heutigen ungarischen Umgangssprache das Wort *gazdaság* soviel wie 'Wirtschaft' bedeutet. Der Autor stellt uns aufgrund von mit ethnographischen Methoden erhaltenen Informationen die Tätigkeit von vier Selbstverwaltungen der Bauern, also die von vier *gazdaság* vor. Die erste ist die Organisation des Tierweidens eines sehr kleinen Dorfes. Die zweite und dritte war eine gemeinsame Organisation von 6 kleinen Dörfern für die Beschäftigung eines Feldhüters und eines Schmiedes. Die vierte war die Organisation eines größeren Dorfes, und ihre wichtigste Aufgabe war die Organisierung des Viehweidens.

Die alten Organisationen der Selbstverwaltung der Bauern wurden in den 1950er Jahren von der sozialistischen Macht beseitigt.